

MUMTOZ ADABIYOTDA OSHIQ OBRAZINING POETIK MAQOMI (LUTFIY G'AZALLARI MISOLIDA)

F.H.Eshonqulova¹

Mas'ul muallif: Eshonqulova
Feruz Husniddin qizi, BuxDU
tayanch doktoranti.

Received: 28 Sentabr 2026

Accepted: 03 Oktabr 2026

Published: 08 Oktabr 2026

Copyright: © 2026 by the
author(s). Licensee Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.
This article is an open access
article distributed under the terms
and conditions of the Creative
Commons Attribution (CC-BY-4.0)
license.

Iqtibos uchun: Eshonqulova, F. H.
MUMTOZ ADABIYOTDA OSHIQ
OBRAZINING POETIK MAQOMI
(LUTFIY G'AZALLARI MISOLIDA) /
F. H. Eshonqulova // Buxoro
xalqaro universiteti ilmiy
axborotnomasi. — 2026. — T. 10,
№ 1. — B. 215–219.

1. BuxDU tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada mumtoz o'zbek lirikasida oshiq obrazining poetik maqomi Lutfiy g'azallari misolida tadqiq etiladi. Shoirning "Sensan sevarim..." devonidagi ishqiy g'azallar matni asosida oshiqning sadoqat, hijron va firoq, visolga intilish, jaf va vafo, ishq dardi hamda ko'ngil bilan bog'liq poetik holatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda matniy-poetik, semantik, motiv va qiyosiy-tipologik tahlil usullaridan foydalanildi. Tahlillar Lutfiy lirikasida oshiq obrazi faqat ma'shuqani madh etuvchi lirik qahramon emasligini, balki ishqning turli ruhiy bosqichlarini boshdan kechiruvchi dinamik poetik subyekt sifatida shakllanishini ko'rsatadi. Ayniqsa, visol-hajr, vafo-jaf, rohat-balo singari antitezalar, "ko'ngil", "jon", "dard", "g'am", "firoq" semantik birliklari oshiqning poetik maqomini belgilovchi tayanch vositalar sifatida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: Lutfiy, g'azal, oshiq obrazi, poetik maqom, mumtoz lirika, ishq, hijron, firoq, visol, jaf, vafo, ko'ngil, lirik qahramon.

ПОЭТИЧЕСКИЙ СТАТУС ОБРАЗА ВЛЮБЛЁННОГО В КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (НА ПРИМЕРЕ ГАЗЕЛЕЙ ЛУТФИ)

Аннотация. В статье исследуется поэтический статус образа влюблённого в классической узбекской лирике на примере газелей Лутфи. На основе текстов любовных газелей из дивана поэта «Sensan sevarim...» анализируются поэтические состояния влюблённого, связанные с верностью, разлукой и страданиями разлуки, стремлением к встрече с возлюбленной, мотивами страдания и верности, любовной болью и душевными переживаниями. В исследовании использованы методы текстуально-поэтического, семантического, мотивного и сравнительно-типологического анализа. Результаты анализа показывают, что в лирике Лутфи образ влюблённого выступает не только как лирический герой, воспевающий возлюбленную, но и как динамический поэтический субъект, переживающий различные духовно-психологические стадии любви. В частности, такие антитезы, как встреча – разлука, верность – страдание, наслаждение – бедствие, а также семантические единицы «душа», «жизнь», «боль», «печаль», «разлука» выступают в качестве ключевых средств, определяющих поэтический статус образа влюблённого.

Ключевые слова: Лутфи, газель, образ влюблённого, поэтический статус, классическая лирика, любовь, разлука, страдание разлуки, встреча, страдание, верность, душа, лирический герой.

THE POETIC STATUS OF THE LOVER IMAGE IN CLASSICAL LITERATURE (BASED ON THE GHAZALS OF LUTFI)

Abstract. This article examines the poetic status of the lover image in classical Uzbek lyric poetry through the example of Lutfi's ghazals. Drawing on the texts of love ghazals included in the poet's divan Sensan sevarim..., the study analyzes the poetic states of the lover associated with devotion, separation and the suffering of parting, longing for union with the beloved, cruelty and fidelity, the pain of love, and emotional experiences related to the heart. The study employs textual-poetic, semantic, motif-based, and comparative-typological methods of analysis. The findings demonstrate that in Lutfi's lyric poetry, the lover is not merely a lyrical persona who praises the beloved, but rather a dynamic poetic subject who experiences various emotional and spiritual stages of love. In particular, such antitheses as union-separation, fidelity-cruelty, and pleasure-suffering, as well as the semantic units "heart," "soul," "pain," "sorrow," and "separation," function as key poetic devices defining the poetic status of the lover.

Keywords: Lutfiy, ghazal, lover image, poetic status, classical lyric poetry, love, separation, parting, union, cruelty, fidelity, heart, lyrical persona.

Kirish. Mumtoz Sharq lirikasining yetakchi mavzularidan biri ishq bo'lib, uning poetik tizimi, avvalo, oshiq va ma'shuqa munosabati orqali namoyon bo'ladi. G'azal janrida oshiq obrazi voqelikni kuzatuvchi oddiy lirik "men" emas, balki ishq tufayli o'z ruhiy holatini, dunyoqarashini va qadriyatlar tizimini qayta belgilovchi poetik subyektdir. Shu ma'noda oshiqning maqomi ma'shuqaga muhabbat izhor qilish bilangina cheklanmaydi: u

hijron chekadi, visolni orzu qiladi, jafoni qabul qiladi, vafo talab qiladi, dardni oshiqlikning belgisi sifatida anglaydi va ko'ngil hukmiga bo'ysunadi.

Lutfiy g'azallari mazkur an'ananing yuksak namunalari bo'lib, ularda oshiq obrazi turli ruhiy vaziyat va poetik munosabatlar ichida gavdalanadi. Shoir devonidagi ishqiy g'azallarni kuzatish shuni ko'rsatadiki, oshiqning holati bir xil emas: ayrim g'azallarda u qat'iy sadoqat sohibi, boshqalarida hijronzada va firoq o'tida kuyuvchi lirik qahramon, yana bir guruh g'azallarda esa visolni hayotiy ehtiyoj darajasida idrok etuvchi subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Demak, Lutfiy lirikasidagi oshiq obrazini alohida bayt yoki birgina motiv asosida emas, balki o'zaro bog'langan poetik maqomlar tizimi sifatida o'rganish zarur.

Maqolaning maqsadi Lutfiy g'azallarida oshiq obrazining poetik maqomini aniqlash, uning asosiy ruhiy-poetik holatlarini tasniflash va mazkur holatlarni yuzaga chiqaruvchi badiiy-semantik vositalarni tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot obyekti sifatida Lutfiyning 1987-yilda nashr etilgan "Sensan sevarim..." to'plamidagi ishqiy g'azallar olindi. Tadqiqot predmeti esa mazkur g'azallarda oshiq obrazini shakllantiruvchi hijron, firoq, visol, jaf, vafo, dard, g'am va ko'ngil motivlari, shuningdek, ular bilan bog'liq antitezalar va obrazli ifodalardir.

Tadqiqotning ishchi gipotezasiga ko'ra, Lutfiy g'azallarida oshiq obrazi statik emas, balki ruhiy kechinmalar almashinuvi jarayonida shakllanadigan dinamik poetik subyektdir. Uning maqomi ma'shuqa husniga maftunlikdan boshlanib, sadoqat, hijron, dard, visolga intilish, jaf oldidagi bardosh va ko'ngil bilan ichki dialog kabi holatlar orqali kengayadi.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar. Tadqiqot materiali sifatida Lutfiy devonining ishqiy mazmundagi g'azallari mazmuniy-motivik mezon asosida saralandi. G'azalning ishqiyliги faqat "ishq", "yor", "oshiq" singari leksik birliklarning mavjudligiga qarab emas, balki butun matndagi lirik vaziyat, ma'shuqa-oshiq munosabati va yetakchi ruhiy kechinma asosida belgilandi. Natijada oshiqning poetik holatini bevosita yorituvchi g'azallar tahlil korpusiga kiritildi.

Matniy-poetik tahlil yordamida baytlardagi obrazlar va badiiy munosabatlar, semantik tahlil orqali "ishq – dard – g'am – hijron – visol – ko'ngil – jon" birliklari o'rtasidagi ma'no aloqalari kuzatildi. Motiv tahlili oshiqning sadoqat, hijron, visol, jaf va dard holatlarini guruhlash imkonini berdi. Qiyosiy-tipologik yondashuv esa Lutfiydagi oshiq modelini mumtoz g'azal poetikasiga xos umumiy oshiq-ma'shuqa munosabati fonida izohlash uchun qo'llandi.

Tahlilda "poetik maqom" tushunchasi oshiq obrazining muayyan g'azal yoki baytdagi ruhiy, semantik va badiiy mavqeyini ifodalovchi ishchi kategoriya sifatida qo'llanadi. Shu mezonga ko'ra oshiqning sadoqat sohibi, hijron va firoq subyekti, visol talabgori, jaf oldida sobit qoluvchi obraz, ishq dardi sohibi hamda ko'ngil hukmiga bo'ysunuvchi lirik "men" kabi asosiy maqomlari ajratildi.

Natijalar va ularning tahlili. Lutfiy lirikasida oshiqning eng muhim belgilaridan biri muhabbatning qat'iy va o'zgarmasligini e'lon qilishdir. "Sensan sevarim, xoh inon, xoh inonma" matla'li g'azalda lirik subyekt ma'shuqaning tasdig'iga bog'liq bo'lmagan muhabbat pozitsiyasini egallaydi. "Xoh inon, xoh inonma" takrorining poetik vazifasi aynan shu qat'iyatni kuchaytirishdan iborat: oshiq uchun muhabbat tashqi bahoga muhtoj emas, u ichki e'tiqod darajasiga ko'tarilgan.

Bunday poetik qurilishda oshiqning maqomi "iltijo qiluvchi" holatdan yuqoriroq turadi. U ma'shuqadan muhabbatning rostligini tasdiqlashni so'ramaydi, aksincha, o'z holatini qat'iy hukm shaklida bayon etadi. Shu sabab sadoqat Lutfiydagi oshiq obrazining axloqiy sifati bo'lish bilan birga uning poetik o'zligini belgilovchi mezonga aylanadi. Uning "Rostliq haqqi, muxolif bo'lmadim hech, ey nigor..." mazmunidagi g'azal ham shu tizimni davom ettirib, oshiqning o'z ahdiga sobitligini markazga chiqaradi.

Lutfiy g'azallarida oshiq obrazining eng faol poetik holati hijron va firoq bilan bog'liq. "O'lturur hijron meni ul rohati jondin yiroq..." misrasida hijron shunchaki ayriliq holati emas, oshiq hayotiga tahdid qiluvchi kuch sifatida personifikatsiyalangan. "O'lturur" fe'li hijronni faol subyektga aylantirsa, "rohati jon" birikmasi ma'shuqani oshiqning ruhiy mavjudligi uchun zarur manba sifatida belgilaydi. Natijada oshiq – hijron ta'sirini passiv qabul qiluvchi emas, uning ichida yashayotgan va unga qarshi visol umidi bilan mavjud bo'layotgan poetik subyekt sifatida ko'rinadi.

"Jon mamlakatin o'tti yana o'tqa firoqing..." misrasi bilan boshlanuvchi g'azalda firoq "o't" metaforasi orqali ifodalanadi. "Jon mamlakati" birikmasi oshiqning ichki olamini makonlashtiradi, firoq esa shu makonni egallagan vayronkor kuchga aylanadi. Mumtoz poetikada keng qo'llanadigan o't obrazi Lutfiyda hissiy kechinmaning intensivligini ko'rsatish bilan cheklanmay, oshiqning butun mavjudligini qamrab olgan holatni anglatadi.

"Firoqingg'a meni solding..." tarzidagi murojaat ham ayni semantik qatorni davom ettiradi. G'azalda firoq, hajr, g'am va hasrat birliklari bir semantik maydonda jamlanadi. Bu birliklarning ketma-ketligi oshiq obrazini faqat "ayriliqdagi kishi" sifatida emas, balki ayriliqni butun ruhiy olamida boshdan kechiruvchi lirik qahramon sifatida shakllantiradi. Shunday qilib, hijron Lutfiyda oshiqning tashqi vaziyati emas, uning poetik maqomini belgilovchi ichki holatdir.

Oshiq obrazining poetik tabiati visol va hajr qarama-qarshiligida yanada ravshanlashadi. "Visoling – rohatim, hajring – baloyim" misrasi mazkur qarama-qarshilikning ixcham poetik formulasidir. Bir misra ichida "visol – hajr" va "rohat – balo" juftliklarining parallel qo'yilishi oshiqning ruhiy olamini ikki qutbga ajratadi. Visol hayot, osoyishtalik va ruhiy butunlik bilan; hajr esa iztirob, buzilish va balo bilan bog'lanadi.

Bu antiteza ma'shuqaning oshiq hayotidagi mavqeyini ham ko'rsatadi. Oshiqning ruhiy holati o'z-o'zicha emas, ma'shuqaga yaqinlik yoki undan uzoqlik darajasiga ko'ra belgilanadi. Demak, visol talabgori bo'lish oshiqning zaifligi emas, mumtoz ishq konsepsiyasidagi poetik mavjudlik shartidir. Visolga intilish orqali oshiq o'z ruhiy yaxlitligini tiklashga intiladi.

Lutfiy lirikasida oshiqning ma'shuqa jafosiga munosabati mumtoz ishq poetikasiga xos paradoksal xarakter kasb

etadi. "Ey sening jabr-u jafong mehr-u vafodin yaxshiroq..." mazmunidagi misra tashqi mantiqqa ko'ra zid tuyulgan ikki holatni birlashtiradi. Jabr va jaf odatda salbiy, mehr va vaf o esa ijobiy tushunchalardir. Biroq oshiq nazarida ma'shuqadan kelgan jaf ham begonalikdan afzal.

Bu yerda paradoks oshiqning ruhiy maqomini ochuvchi vositaga aylanadi: u ishqni manfaat yoki rohat bilan o'lchamaydi. Ma'shuqaning munosabati qanday bo'lishidan qat'i nazar, oshiq o'z sadoqatini saqlaydi. Shu tariqa jaf oshiqni muhabbatdan voz kechishga olib kelmaydi, aksincha, uning sobitligini sinovdan o'tkazuvchi poetik vaziyatni yuzaga keltiradi. Natijada oshiqning maqomi sabr, sadoqat va fidoyilik bilan boyiydi.

"Ishq tushsa har ko'ngulga, dardu g'amdin chora yo'q..." misrasi Lutfiy g'azallaridagi oshiq konsepsiyasini umumlashtiruvchi muhim poetik hukmlardan biridir. Misrada ishqning ko'ngilga "tushishi" sabab, dard va g'am esa uning muqarrar oqibati sifatida tasvirlanadi. "Chora yo'q" birikmasi bu holatning ixtiyoriy emasligini ta'kidlaydi.

Shu nuqtada dard oshiqning vaqtinchalik ruhiy holati bo'lishdan chiqib, uning poetik identifikatoriga aylanadi. Oshiq darddan qutulish orqali emas, uni qabul qilish orqali oshiqlik maqomini saqlaydi. Lutfiyda "jon", "bag'ir", "ko'ngil", "ko'z yoshi", "o't", "g'am" kabi birliklarning firoq va ishq bilan muntazam bog'lanishi ham ushbu poetik modelni kuchaytiradi. Dard tanaga va ruhga yoyiladi, natijada ishq abstrakt tuyg'udan konkret ruhiy-jismoniy tajribaga aylanadi.

Lutfiy g'azallarida "ko'ngil" konsepti oshiq obrazining ichki tuzilishini anglashda alohida ahamiyatga ega. "Meni shaydo qiladurg'on bu ko'nguldur, bu ko'ngul" misrasida oshiq o'z shaydologining sababini tashqi obyektga emas, o'z ko'ngliga nisbat beradi. Takrorlangan "bu ko'ngul" birikmasi ko'ngilni grammatik va semantik markazga chiqaradi.

Natijada lirik "men" va ko'ngil o'rtasida o'ziga xos ichki ikkilanish yuzaga keladi: oshiq bir tomondan kechinmani boshdan kechiruvchi subyekt bo'lsa, ikkinchi tomondan ko'ngilning hukmiga bo'ysunuvchi shaxsdir. Bu holat oshiq obrazining psixologik ko'lamini kengaytiradi. Ishq endi faqat ma'shuqaning husni yoki jafosi bilan izohlanmaydi; uning manbai oshiqning o'z ichki olamida ham mavjud. Shu tariqa ko'ngil Lutfiy lirikasida oshiqning ruhiy kechinmalarini boshqaruvchi mustaqil poetik kuch darajasiga ko'tariladi.

Lutfiy g'azallarida oshiq obrazining shakllanishi ko'pincha ma'shuqa husnini ko'rishdan boshlanadi. "Oy yuzung ollida xijil husni eli Rumu Chin aro..." mazmunidagi matla'da ma'shuqaning yuzi "oy" bilan qiyoslanadi, biroq qiyos oddiy tashbeh darajasida qolmaydi: husn oldida boshqa go'zallik mezonlari xijolatga tushiriladi. Shu orqali oshiq nigohi ma'shuqani umumiy go'zallik tizimidan ajratib, mutlaq husn markaziga aylantiradi. "Suratingni kimki ko'rди, qildi jono, jon fido..." mazmuni esa ko'rish aktini bevosita fidoyilik bilan bog'laydi. Demak, ma'shuqa husnini ko'rish oshiq uchun estetik zavq emas, balki ruhiy maqomni o'zgartiruvchi hodisadir.

"Ne balo xursan malohat birla, ey jon, jonima..." mazmunidagi murojaatda husnning ta'siri "balo" semantikasi bilan qo'shiladi. Bunda go'zallik va izzat bir-biriga zid emas: aynan malohat oshiqni o'ziga bog'laydigan kuchdir. "Ko'zungdek kesuvchi ayyora yo'qtur..." va 48-betdagi "Jodulug'ni har dam ul o'tlug' ko'zung..." singari misralarda ko'z "kesuvchi", "jodu" qiluvchi faol obrazga aylanadi. Natijada oshiq va ma'shuqa munosabatida tashabbus ma'shuqa husniga, ayniqsa ko'z va g'amzaga beriladi; oshiq esa ana shu ta'sirni qabul qiluvchi, ammo undan voz kecha olmaydigan subyekt sifatida gavdalanadi.

"Ko'nglum ul yon tortadur" mazmunidagi takroriy holat ko'ngilning ixtiyorsiz harakatini ko'rsatadi. Shu jihatdan husn tasviri Lutfiyda dekorativ portret yaratish vositasi emas; u oshiqning ruhiy qaramligi va ichki harakatini yuzaga chiqaruvchi poetik sabab vazifasini bajaradi.

Lutfiy firoqni bir xil obraz bilan takrorlamaydi. "Ohkim, bag'rim firoqi o'ti uza bo'ldi kabob..." mazmunida "bag'ir - o't - kabob" semantik zanjiri ayriliqning jismoniyashtirilgan tasvirini yaratadi. Oshiqning ichki kechinmasi tanadagi kuyish holatiga ko'chiriladi. "Umrum kuyub agarchi firoqingda shom erur..." misrasida esa kuyish obrazi vaqt semantikasi bilan birlashadi: firoq bir lahzalik azob emas, umrni qamrab oluvchi davomiy holatga aylanadi.

"Sensiz ermak so'ridin bir damni jon ming yil sanar..." mazmuni firoqning psixologik vaqtini ochadi. Ma'shuqasiz o'tgan "bir dam"ning "ming yil"ga tenglashtirilishi mubolag'a bo'lish bilan birga oshiq idrokidagi vaqtning deformatsiyasini ko'rsatadi. Bu yerda hijron tashqi masofa emas, vaqtning subyektiv cho'zilishiga sabab bo'lgan ruhiy holatdir. "Dilbar sog'inmag'on jihat bu firoq emish..." [1,120]mazmunidagi g'azalda esa firoq sog'inch bilan bog'lanib, oshiq xotirasini faollashtiradi.

"O'tlurur hijron meni ul rohati jondin yiroq..."[1,127] hamda "Jon mamlakatin o'tti yana o'tqa firoqing..." misralari bu semantik qatorning yuqori nuqtasidir. Birinchisida hijron "o'ldiruvchi" faol kuch, ikkinchisida esa oshiqning "jon mamlakati"ni egallagan o't sifatida tasvirlanadi. "Firoqingda meni soldi qoroqing" g'azalida firoq, hajr, g'am va hasratning bir matnda jamlanishi ayriliqni murakkab ruhiy kompleksga aylantiradi. Demak, Lutfiyda firoq poetikasi ko'z yoshi, o't, qon, bag'ir, jon va vaqt obrazlari orqali bosqichma-bosqich chuqurlashadi.

Lutfiy oshiq obrazini faqat izzat bilan cheklamaydi; hijronning ichida doimo visolga intilish mavjud. "Davlati vasl iltimosi ne jinoyatdur manga..." [1,24] mazmunidagi misra oshiqning vasl istagini "jinoyat" so'zi bilan paradoksal munosabatga kiritadi. Oshiq uchun visol talab qilish tabiiy ehtiyoj, biroq ma'shuqa oldidagi ojizlik bu tabiiy istakni go'yo aybga aylantiradi. Shu yo'l bilan lirik qahramonning kamtar va iltijoli maqomi yuzaga keladi.

"Yo Rab, ul dilbar malak yo hur, yoxud jonon erur" g'azalida ma'shuqa "malak", "hur", "jon" kabi yuqori qadriyatlar bilan qiyoslanadi. Bunday idealizatsiya visolni oddiy uchrashuv emas, oshiqning mavjudligi uchun zarur holatga aylantiradi. "Yog'liq tegar labingga ne farxunda foli bor" misralari bilan boshlanuvchi g'azalda lab va visol bilan bog'liq tasvirlarda esa yaqinlik istagi ma'shuqaning konkret husn belgisi orqali ifodalanadi. "Ohu ko'zungkim..." va "Bizga nedin ulo hu..." g'azallarida yor nazari va visol ehtiyoji oshiqning kutish holatini kuchaytiradi.

"Bihamdillohki, keldi dilraboyim..." g'azalida "Visoling - rohatim, hajring - baloyim" formulasi mazkur tizimni

umumlashtiradi. "Visol – rohat" va "hajr – balo" parallelizmi oshiqning butun ruhiy muvozanatini ma'shuqaga yaqinlik darajasiga bog'laydi. Shuning uchun Lutfiy lirikasida visol oshiqning shunchaki orzusi emas, uning poetik mavjudligini tiklovchi ehtiyoj sifatida namoyon bo'ladi.

Lutfiydagi oshiq ma'shuqa jafosini muhabbatni inkor etuvchi dalil sifatida qabul qilmaydi. "Har necha yomonlik qilur, yaxshi ko'runur..." [1,74] g'azali mazmuni oshiq idrokining paradoksali tabiatini aniq ko'rsatadi. Ma'shuqadan kelgan "yomonlik" ham oshiq nazarida "yaxshi" ko'rinadi. Bu holat muhabbatning mantiqiy baholash mezonlarini o'zgartirganini anglatadi.

"Nechakim jabr qilursan, vafodin ortuq erur..." va "Ey sening jabr-u jafong mehr-u vafodin yaxshiroq..." mazmunidagi misralarda mazkur paradoks yanada kuchayadi. "Jabr/jafo – vafo/mehr" antonimik juftliklari odatiy aksiologik tartibni teskarilaydi. Biroq bu teskarilanish oshiqning o'zini xo'rlashi emas, uning muhabbatni manfaatdan ustun qo'yuvchi poetik pozitsiyasini bildiradi. Ma'shuqa bilan aloqa jabr shaklida bo'lsa ham, oshiq uchun aloqasizlikdan afzal.

Shu sabab jafo motivi oshiq obrazini passiv jabrdiyda darajasida qoldirmaydi. Aksincha, u sadoqatning sinov maydoniga aylanadi. Oshiqning poetik maqomi aynan qarshilik sharoitida mustahkamlanadi: u jafo tufayli muhabbatidan voz kechmaydi, balki o'z sobitligini namoyon qiladi.

Lutfiy g'azallarida "jon fido qilish" formulasi oshiqning fidoyilik maqomini ifodalaydi. "Jon fido" [1,15] g'azalida ma'shuqa suratini ko'rgan kishining "jon fido" qilishi, "Yo'q" g'azalida yor husni va oshiqning jon bag'ishlashga tayyorligi ishqning qiymatini hayotdan yuqori qo'yadi. Bunda "jon" oshiq egalik qiladigan eng oliy ne'mat bo'lib, uni ma'shuqa yo'lida berishga tayyorlik muhabbatning eng yuqori o'lchoviga aylanadi.

"Jon netkay erdi dardingga hamroh bo'lmasa?" [1,23] mazmunidagi savol esa dardni oshiq hayotining ajralmas hamrohiga aylantiradi. "Kuydurur" g'azalidagi kuygan bag'ir, "Jon hasrat ila kuyum-o, dildor topilmas..." g'azalida ham dardning jismoniy va ruhiy qatlamlarini birlashtiradi. "Ishq tushsa har ko'ngulga, dardu g'amdin chora yo'q..." hukmi bu qatorni umumlashtiradi: ishq va dard sabab-oqibat munosabatida beriladi.

Shunday qilib, Lutfiy oshig'i darddan qochuvchi emas. Dard uning oshiqlikini isbotlaydigan, ma'shuqaga bog'liqligini ko'rsatadigan va poetik o'zligini shakllantiradigan holatdir. "Jon", "bag'ir", "qon", "o't" singari jismoniy obrazlar orqali ruhiy kechinmaning moddiylashuvi oshiq obrazining ta'sirchanligini oshiradi.

Lutfiy lirikasida ko'ngil oshiqning ruhiy makoni bo'lish bilan cheklanmay, ayrim g'azallarda mustaqil harakat qiluvchi poetik subyekt darajasiga ko'tariladi. "Zulfungni ko'rub" g'azalida zulfni ko'rib ko'ngilning mayl qilishi, "Tortadur" g'azalida la'l-lab tomon "ko'nglum ul yon tortadur" mazmuni ko'ngilning ixtiyorsiz intilishini ifodalaydi. Bu holatda oshiq o'z ko'ngliga to'liq hukmron emas.

"Ey ko'ngul burjida xurshidi jahontobim mening..." mazmunida ko'ngil makon sifatida tasavvur qilinib, ma'shuqa shu makondagi "xurshid"ga aylantiriladi. Metafora oshiqning ichki olamini kosmik modelda ifodalaydi: ko'ngil – burj, yor – quyosh. Bu yerda ma'shuqa tashqi go'zallik obyekti emas, oshiqning ichki olamini yorituvchi markazdir.

"Meni shaydo qiladurug'on bu ko'nguldur, bu ko'ngul" g'azalida esa ichki dialog eng ravshan shaklga keladi. Radif darajasida takrorlangan "bu ko'ngul" oshiqning shaydoli uchun mas'ul kuch sifatida ko'rsatiladi. Lirik "men" o'z holatining sababini o'zidan ajratib, ko'ngilga yuklaydi. Natijada oshiq obrazi psixologik jihatdan murakkablashadi: u ham sevuvchi subyekt, ham o'z ko'ngilining xatti-harakatlarini kuzatuvchi ong sifatida namoyon bo'ladi.

Tahlil qilingan g'azallarni bir butun tizimda kuzatganda, oshiq obrazining poetik harakati ko'zga tashlanadi. Husnni ko'rish va unga maftunlik – ishqning boshlang'ich impulsi; ko'ngilning yorga tortilishi – ichki bog'lanish; jafo va hijron – sinov; dard va g'am – oshiqlikning barqaror holati; visolga intilish esa ruhiy yaxlitlikka qaytish istagi sifatida namoyon bo'ladi. Bu bosqichlar qat'iy syujet tartibida emas, turli g'azallarda qayta-qayta namoyon bo'ladigan semantik model sifatida yashaydi.

Shu nuqtayi nazardan Lutfiy oshig'ining "poetik maqomi" bitta sifat bilan belgilanmaydi. U sodiq, shaydo, hijronzada, dardmand, visol talabgori, jafoga bardoshli va ko'ngil hukmiga bo'ysunuvchi subyektlarning birlashgan modelidir. Shoirning mahorati ana shu an'anaviy holatlarni sodda, ravon, ko'pincha xalqona ohangga yaqin, lekin semantik jihatdan zich poetik formulalarda berishida ko'rinadi.

Olingan natijalar Lutfiy g'azallaridagi oshiq obrazini bir yoqlama "yorni sevuvchi lirik qahramon" sifatida talqin qilish yetarli emasligini ko'rsatadi. Tahlil qilingan matnlarda oshiqning maqomi holatdan holatga o'zgaradi: muhabbatni qat'iy e'lon qiluvchi sodiq oshiq hijron vaziyatida iztirob subyektiga, visol istagida umid va ehtiyoj sohibiga, jafo qarshisida sabr va fidoyilik timsoliga, ko'ngil bilan munosabatda esa o'z ichki dunyosini kuzatuvchi lirik "men"ga aylanadi.

Bu o'zgarishlarning poetik mexanizmi, avvalo, qarama-qarshi tushunchalar tizimida namoyon bo'ladi. "Visol – hajr", "rohat – balo", "vafo – jafo", "yaqinlik – yiroqlik" juftliklari oshiqning holatini dinamiklashtiradi. Bunda antiteza faqat badiiy san'at vazifasini bajarmaydi; u oshiqning mavjudlik holatini tashkil etuvchi strukturaviy prinsip sifatida ishlaydi. Xuddi shuningdek, "o't", "qon", "ko'z yoshi", "jon", "bag'ir" singari obrazlar ishqning ruhiy tajribasini moddiylashtiradi.

Lutfiy ijodi haqidagi tadqiqotlarda shoir devonidagi bosh mavzu ishq ekani, asosiy poetik yo'nalish esa oshiqning hasbu holini tasvirlashga qaratilgani qayd etiladi. Shoirning g'azal poetikasida oshiq, ma'shuqa va raqib singari an'anaviy obrazlar bilan birga gul, bulbul, oy, pari, gado kabi timsollar ham faol qatnashadi. Mazkur maqoladagi tahlil esa masalani oshiq obrazining ichki poetik maqomlari nuqtayi nazaridan tizimlashtirishga qaratildi. Bunda oshiqning bir g'azaldan ikkinchisiga o'tishda takrorlanuvchi, biroq turli semantik vazifa kasb etuvchi holatlari o'zaro bog'liq model sifatida ko'rildi.

Shu asosda Lutfiydagi oshiq obrazining individualligi, avvalo, ruhiy holatlarning sodda va bevosita, ayni paytda kuchli antitezalar hamda takroriy semantik birliklar vositasida ifodalanishida ko'rinadi. "Sensan sevarim...", "O'tlurur

hijron meni...", "Ishq tushsa har ko'ngulga...", "Meni shaydo qiladurg'on bu ko'nguldur..." kabi misralarda murakkab ishqiy konsepsiya ixcham, esda qoluvchi poetik formulalarga aylantiriladi. Bu xususiyat oshiq obrazini mavhum ramzdan jonli ruhiy subyekt darajasiga olib chiqadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari Lutfiy g'azallarida oshiq obrazi ko'p maqomli va dinamik poetik subyekt sifatida shakllanganini ko'rsatdi. Birinchidan, sadoqat oshiqning asosiy axloqiy-poetik belgisi bo'lib, uning muhabbati ma'shuqaning tasdig'i yoki javobiga bog'lanmaydi. Ikkinchidan, hijron va firoq oshiqning eng faol ruhiy holatini yuzaga chiqarib, "o't", "jon", "bag'ir", "ko'z yoshi", "g'am" va "hasrat" obrazlari orqali kuchli semantik maydon hosil qiladi.

Uchinchidan, visol va hajr antitezasi oshiq ruhiyatining ikki qutbini belgilaydi: visol rohat va ruhiy yaxlitlik, hajr esa balo va iztirob bilan tenglashtiriladi. To'rtinchidan, jaf va vafo munosabatida oshiqning fidoyiligi mumtoz ishq poetikasiga xos paradoks orqali ochiladi. Beshinchidan, dard va g'am oshiqlikning tasodifiy oqibati emas, balki oshiqning poetik identifikatoriga aylanadi. Oltinchidan, ko'ngil obrazi oshiqning ichki dunyosini faollashtirib, uning shaydoli va ruhiy harakatining mustaqil manbai sifatida namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, Lutfiy g'azallarida oshiq obrazi ma'shuqa husnini kuylovchi an'anaviy lirik "men" doirasidan kengroq mazmun kasb etadi. U sadoqat, hijron, visol, jaf va ko'ngil holatlari orqali doimiy poetik transformatsiyani boshdan kechiradi. Mazkur xususiyatlar Lutfiy lirikasida oshiq obrazining poetik maqomini mumtoz g'azal tizimining markaziy badiiy-semantik unsurlaridan biri sifatida baholash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Lutfiy. Sensan sevarim...: G'azallar, ruboiylar, qit'alar, tuyuqlar, "Gul va Navro'z" dostoni / Nashrga tayyorlovchilar: S. Erkinov, E. Fozilov, E. Ahmadxo'jayev; maxsus muharrir V. Rahmonov. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1987.
- [2] Erkinov S. Lutfiy (hayoti va ijodi). – Toshkent, 1963.
- [3] Ahmadxo'jayev E. Turkiy nazmning sehgari. – Toshkent, 1992.
- [4] Valixo'jayev B. Malik ul-kalom Mavlono Lutfiy. – Samarqand: SamDU nashri, 1999.
- [5] Haqqulov I. Lutfiy // O'zbekiston milliy ensiklopediyasi materiallari. Shoir lirikasining mavzu va poetik xususiyatlariga oid ma'lumotlar.
- [6] Suyarova P., Umarova S. Lutfiy g'azallarida obrazlar olami // Filologiya masalalari – yosh tadqiqotchilar nigohida. – 2023. – Vol. 1, № 1.